

στεί πλένθι με κανόνα στην άνω επιφάνεια και υποδοχή στην κάτω. Έτοι μήνας συντάξει η στέρετη στοιβαγκή δύχως συνδετικό υλικό. Ένας λίθινος κτιστός αγωγός στη βάση του κοιλου μάζευε τα νερά της βροχής και τα αποχέτευε στα βόρεια. Η ορχήστρα είναι εξαιρετικά ευρύχωρη, με διάμετρο γύρω στα 26 μέτρα. Ο κύκλος της ορχήστρας κόβεται ελαφρά από το μέτωπο του προσκηνίου. Εκεί βρίσκεται ένας θαλαμικός υπόγειος, κτιστός, που οδηγεί σε διάδρομο, για να καταλήξει σ' έναν άλλο θαλαμικό στο κέντρο της ορχήστρας. Πρόκειται για ειδική κατασκευή που χρησιμεύει για την άνω ηθοποιών που υποδύνονται ρόλους προσώπων του Κάτω Κόσμου. Το ίδιο το προσκήνιο έπαιθε μεγάλες φθορές και δεν σώθηκαν παρά μόνο σπαράγματα από τον δωρικό του θριγκό και τους ημικίονές του. Η σκηνή είναι μεγάλη και έχει παρασκήνια στα δύο πέρατα. Το δά-

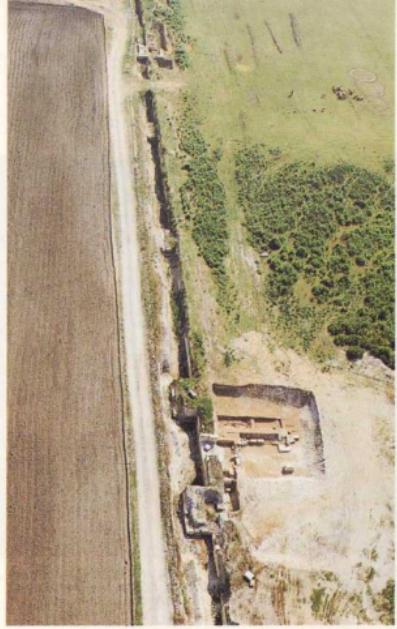
πεδο της σκηνής βρίσκεται περίπου 2,5 μέτρα ψηλότερα από το δάπεδο της ορχήστρας. Το κοίλο του θεάτρου είναι στραμμένο βορειο-ανατολικά, δηλας ίσως επέβαλε η μορφολογία του εδάφους. Με τον μεγάλο του δύκο το κτίσμα αυτό, δύνας και το γειτονικό στάδιο, προστάτευε ένα μέρος του ανοιχού χώρου των ιερών από τα ορμητικά νερά που κατεβαίνουν από τον Όλυμπο όπως τρέχει. Από το ιερό του Διονύσου δίπλα στο θέατρο προέρχεται μια σειρά ευρημάτων: Ένας μαρμάρινος θωμάς, ένα μαρμάρινο ήλιακό ρολόγι, γηγενέας, βάσεις αγαλμάτων, το αγαλμάτιο ενός Ερμαφρόδιτου κ.ά. Από τις επιγραφές μαθαίνουμε για ιερά κτίσματα, ενώ σκόρπιοι σπόνδυλοι κιόνων και δωρικά κιονόκρανα βεβαίωνουν την ύπαρξη κτηρίων στο ιερό (βλ. Δημ. Παντερμαλής, Λατρέεις και ιερά του Δίου Πιερίας, Αρχαία Μακεδονία II, σ. 331 κ.ε.).

Όχι μακριά από το θέατρο, στα ΝΔ, χτίστηκε το δεύτερο αιώνα μ.Χ. ένα άλλο θέατρο, μικρότερο από το ελληνιστικό, αλλά με ανθεκτικότερο υλικό. Το κτήριο αυτό, που το μεγαλύτερο μέρος του ανέσκαψε ο καθηγητής Γ. Μπακαλάκης, είναι κατασκευασμένο σε επίπεδο έδαφος και το κοίλο εδράζεται σε σφηνοειδείς καμάρες που έχουν τοποθετηθεί ακιντά γύρω από την ορχήστρα. Γλυπτά κοσμούσαν το μέτωπο της σκηνής: εκτός από σκόρπια μέλη, ταυτίσπικαν κομμάτια από ένα άγαλμα θωρακοφόρου και υψώμηκε, μετά τη συναρμολόγηση των θραυσμάτων του, ένα ακέφαλο άγαλμα Ερμῆ. Το κτήριο γνώρισε άλλη μια οικοδομική φάση, κατά την οποία πραγματοποιήθηκαν πολλές μετασκευές. Το μνημείο μελετά η επίκ. καθηγήτρια της Αρχαιολογίας Λ. Παλαιοκρασσά (Γ. Μπακαλάκης, ΑΔ 19, 1964, 348, ΑΔ 21, 1966, 347, ΑΔ 23, 1968, 342 - Χρονικά).

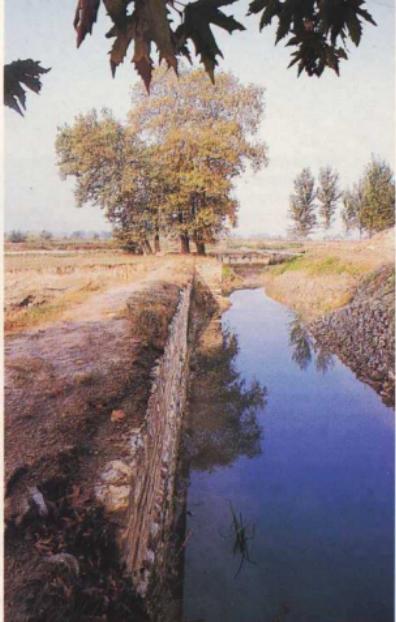
Τα τείχη του Δίου

Η πόλη του ανατολικού προβόλου κατασκευασμένη από μνημειώδεις σε μέγεθος μαρμάρινους γωνιολίθους.

Αεροφωτογραφία τμήματος του βορείου τείχους. Φαίνεται η πόλη που αποκαλύφτηκε πρόσφατα. Πλαισιώνεται συμμετρικά από δύο ορθογώνιους πύργους, και στο εσωτερικό της έχει ενισχυμένη οχυρωματική κατασκευή.

Τμήμα του σκέλους από τον πρόβολο του τείχους στα Ν.Α. Στο βάθος φαίνεται ένας ορθογώνιος πύργος.

Το τείχος απέναντι από το iερό της Ισιδας. Φαίνεται χαμηλά η παλιά οικοδομική φάση (τέλος 4ου αι. μ.Χ.) με τον ορθογώνιο πύργο και το νέο τείχος του 3ου αι. μ.Χ.

Από την εικόνα που δίνει η ως τώρα ανασκαφή φαίνεται ότι τα τεμένη των Θεών στο Δίον είχαν τους δικούς τους περιβόλους, που άριζαν την έκτασή τους και προστάτευαν τα κτίσματα και τα αναθήματα. Η πόλη του Δίου είχε τον δικό της οχυρωματικό περιβόλο, ένα τείχος με κανονικό σχήμα που περιέχει μια σχεδόν τετράγωνη πόλη.

Τη δυνατότητα της κανονικότητας στη ρυμοτόμηση έδωσε το επίπεδο ελαφρά επικλίνει τοπίο, που η δημιουργία του φεύγεται σε προσχώσεις. Μόλις εντάξιοι χιλιόμετρα απειχεί η πόλη των 2ο αι. π.Χ. από τη θάλασσα (οπήμερα γύρω στα 6 χιλιόμ.) και το ποτάμι, που δεχόταν τα νερά των πηγών του Δίου· ήταν ένας ναυούπορος ποταμός που έδεινε με τη θάλασσα.

Ήδη στα χρόνια του Leake (αρχές 19ου αι.) το ερεύπιο των τειχών ήταν εντυπωσιακό, έτσι ώστε να κάνει λόγο γι' αυτό στη σύντομη περιγραφή του. Διεξοδικότερα αναφέρθηκε στο τείχος του Heuzey, που επισκέφτηκε το Δίον λίγο μετά τα μέσα του 19ου αι. Συντηματική όμως έρευνα των τειχών άρχισε ο Γ. Μιτακαλάκης, ο οποίος χρονολόγησε σωστά το τείχος στο β' μισό του 4ου αι., διορθώνοντας τη χρονολογία του Σωτηριάδη, που πίστευε ότι χρονολογείται στα χρόνια του Αρχελάου. Με περισσότερη ακρίβεια τοποθέτησε την κατασκευή του τείχους στα χρόνια του Κασσάνδρου η αναπλ. καθηγήτρια κ. Θεοδοσία Στεφανίδη-Τιβέριου, η οποία επί σειρά ετών εποπτεύει την ανασκαφή του τείχους του Δίου. (Για τα συμπεράσματα της έρευνας της βλ. τελευταία Αρχαία Μακεδονία IV (1986), 567 κ.ε., και το Αρχαιολογικό 'Εργο στη Μακεδονία και Θράκη το 1987 (1988), 189 κ.ε.).

Τα τείχη του Δίου έχουν ανασκαφεί σ' ένα μεγάλο τους τμήμα, έτσι ώστε να γνωρίζουμε την ακριβή πορεία τους. Το συνολικό τους μήκος είναι πάνω από 2.600 μ. Οι τρεις πλευρές της «τετράγωνης» πόλης είναι ευθύγραμμες, η ανατολική όμως παρουσιάζει ένα πρόβολο και προχώρει με αμβλείες ακανόνιστες κάμψεις, έτσι ώστε να είναι εύλογη η σκέψη, ότι η απόδιπλη αυτή από τη συμμετρία φεύγεται σε μημόρφωση στην ακανόνιστη πορεία του παραρρέοντος ποταμού. Εκείνο όμως που δεν έχει

Από το βόρειο τείχος. Η πρώτη στρώση των γυνινόλιθων ανήκει στην παλιότερη οικοδομήκη φάση (τέλος 4ου αι. π.Χ.). Εκεί εδράζεται το τείχος του 3ου αι. μ.Χ., που κατασκευάστηκε από ουλικό σε δεύτερη χρήση, όπως φαίνεται από τον εντοιχισμένο ταφικό βωμό.

διευκρινιστεί ακόμη είναι αν η ιδιομορφία αυτή της ανατολικής πλευράς ανήκει στην αρχική οικοδομική φάση ή φεύγεται σε μεταπότιση της κοίτης του ποταμού στα όψιμα χρόνια της ζωής του Δίου. Οι πέντε πύλες που έχουν ανασκαφεί ως τώρα βρίσκονται στο πέρας κεντρικών απτηριών. Πληρέστερα αώρεται η βόρεια πύλη, που ανασκάφτηκε πρόσφατα. Δύο ισχυροί πύργοι την πλαισιώνουν στην εξωτερική πλευρά, ενώ στην εσωτερική υπάρχουν δύο μικρές αυλές, η μία μεταξύ της άλλης, για πρόσθιτη ασφάλεια και έλεγχο. Οι πύργοι του τείχους απέχουν 33 μέτρα, διλαδή 100 πόδια, ο ένας από τον άλλον, εκτός για κάποιο συγκεκριμένο λόγο έπρεπε να πυκνώσουν. Νομίσματα και κεραμική από τις κοίτες των θεμελιών υπαγούρευναν μια χρονολόγηση της πρώτης φάσης του τείχους στο τέλος του 4ου αι. π.Χ. Το ουλικό που χρησιμοποιήθηκε γι' αυτή τη φάση είναι κροκαλοπαγείς λίθοι από τον 'Ολυμπο', με αδρά δουλεμένην ελαφρώς κυρτή όψη, για τα κάτω μέρη της κατασκευής. Ψηλότερα συνεχίζοταν με πλίνθους ωμές. Το τείχος αυτού επισκευάστηκε στα χρόνια του Περσέα, χωρίς όμως να χρειαστεί να παίξει τον αμυντικό ρόλο του με την υποχώρηση του τελευταίου Μακεδόνα βασιλιά προς

Βορράν.

Στην περίοδο μετά την υποταγή της Μακεδονίας το τείχος αυτό καταρρέει. Το ουλικό του χρησιμοποιείται σε μέρει για άλλους σκοπούς. Μόνο μια μακριά επιμήκης ράχη σημαδεύει τη θέση του. Αυτή την επίχωση έσκαψαν οι κάτοικοι του Δίου μετά τη μέσα του 3ου αι. μ. Χ., όταν ξαφνικά χρειάστηκε να προστατεύσουν την πόλη τους από τις βαρβαρικές επιδρομές. Βρήκαν σε πολλά σημεία το παλιό τείχος και έχτισαν πάνω σ' αυτό ένα νέο, φτιαγμένο με αργούς λίθους στο θεμέλιο, με μεγάλους γυνινόλιθους από άλλα μνημεία και στη συνέχεια με λίθους που δένονται από ζώνες πλίνθων. Η οχύρωση του Δίου ανανεώνεται για τελευταία φορά στα παλαιοχριστινικά χρόνια, όταν περιορίζεται το μεγεθός της πόλης κατά πολύ. Η συρρίκνωση αυτή των αστικών κέντρων των επαρχιών είναι φαινόμενο γενικό στα πρώμα χρόνια της βυζαντινής αυτοκρατορίας και οφείλεται στο νέο τρόπο της συγκεντρωτικής διοίκησης και στη γενικότερη οικονομική δυσπραγία. Για πρακτικούς λόγους έμεινε έδω από το νέο τείχος μια μεγάλη έκταση στα βόρεια και ανατολικά. Εκεί δηλαδή όπου τα ορμητικά νερά του χειμάρρου Ουρλιά προκαλεσαν μεγάλες καταστροφές και εκεί όπου

Εικόνα από το τείχος του Ζου αι. μ.Χ., που είναι κατασκευασμένο από κάθε είδους υλικό. Το υλικό προέρχεται κυρίως από τα ταφικά μνημεία και κτίσματα του βορείου νεκροταφείου.

Οι μεγάλες θέρμες

«Θέρμαι» για τους αρχαίους ήταν οι θερμές πηγές και τα θερμά λουτρά. Τον ίδιο όρο χρησιμοποιήσαν κατά κύριο λόγο (thermae) και οι Ρωμαίοι για τα λουτρά τους.

Οι μεγάλες θέρμες του Δίου, τα δημόσια λουτρά της πόλης, χτίστηκαν γύρω στο 200 μ.Χ., σε μια περίοδο που τα κτήρια αυτά, πέρα από την ειδική τους χρήση, αποτελούσαν για την αστική τάξη των αυτοκρατορικών χρόνων ένα νέο πυρήνα της δημόσιας ζωής. Είναι χαρακτηριστικό ότι η θέση τους ήταν εντελώς τυπική δίπλα στην αγορά και ότι χρειάστηκε να απογειωθεί ένα σπανιτικό τμήμα του αρχαίου τείχους, προκειμένου να εξευρεθεί το απαραίτητο οικόπεδο.

Στη θέση αυτή, στα νότια της αρχαϊκής πόλης, το κτήριο ήταν προφυλαγμένο από τους βοριάδες, είχε άμεση επικοινωνία με την κεντρική λεωφόρο που διασήζει σε ευθεία γραμμή την πόλη και ήταν πολύ κοντά στα ιερά.

Δεν πρόκειται για ένα μεμονωμένο λουτρικό κτίσμα αλλά για ένα συγκρότημα με κέντρο την ευρύχωρη αυλή που την περιβάλλουν

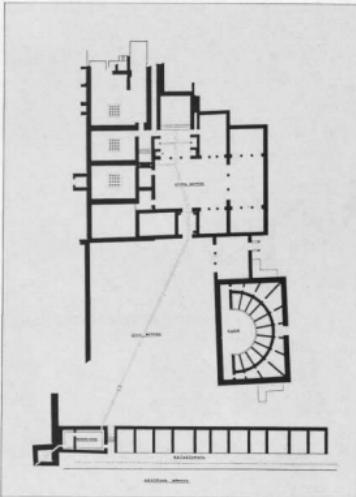
με τηρίων, δημόσιες τουαλέτες και ένα μικρό θεατρικό κτίσμα, χώροι αναψυχής και λατρείας.

Στην αυλή έφτανε ο επισκέπτης από την πλακοστρωμένη κεντρική λεωφόρο περνώντας ένα στενό διάδρομο με σκαλοπάτια που ανέβαζαν στο ψηλότερο επίπεδο του εσωτερικού.

Η ευρύχωρη αίθουσα με είσοδο στο στενό διάδρομο ήταν ο δημόσιες τουαλέτες. Ένα μαρμάρινο χαμηλό θρανίο με ειδικά ανοίγματα κατά διαστήματα στην άνω επιφάνεια περιέτρεχε τον χώρο κατά μήκος των τοίχων. Ήταν χτισμένα πάνω από τη βαθιά συλλεκτήρια υπόνομο, η οποία ξεπλενόνταν αδιάκοπα από το τρεχουόμενο νερό των θερμών, που στη συνέχεια περνούσε κάτω από τον πύργο του μεταγενέστερου τείχους έξω από την πόλη. Σπήν ίδια υπόνομο, αποχετεύονταν τα υπαθηρία νερά πάπο ήσιν αυλάκι στη βάση του θρανίου. Ιδιαίτερα φροντισμένα με παραστάσεις υδροβίων ζώων ήταν τα δάπεδα των «Βεσπασιανών», δημόσιων ονομαζόντων οι δημόσιες τουαλέτες από το που ο αυτοκράτορας Βεσπασιανός εισήγαγε τον φόρο των δημοσίων αφοδευτήριων.

η άνοδος της στάθμης των νερών, ύστερα από προσχώσεις και σεισμικές καταστροφές, έκανε δύσκολη τη χρήση των κτηρίων.

Η καλή διατήρηση της αρχικής φάσης του τείχους του Δίου επιτρέπει να αποκτήσουμε μια ιδέα οχυρώμένης μακεδονικής πόλης στα χρόνια μιέσως μετά τον Αλέξανδρο. Δεν αποκλείεται, στη ρυμοτομία και οχύρωση του Δίου να εφαρμόστηκε η εμπειρία από τις νέες πόλεις που ίδρυσαν ο Αλέξανδρος και οι διάδοχοι στην Ανατολή. Από την άποψη αυτή το πρώιμο αυτό δείγμα μιας τετράγωνης πόλης δίπλα στο κεντρικό ιερό της αρχαίας Μακεδονίας αποκτά ιδιαίτερη σημασία.

Το συγκρότημα των μεγάλων θερμών. Στη Ν.Α. γνωρίσικεται ο πύργος της οχύρωσης που κατασκευάστηκε αργότερα, αρχιτεκτονικά ένα τυμένο τουλαχίστον των βεσπασιανών. Παραδεινέψει τον σημερινό σπακέτη η παρουσία ενός ιαχυρού τοίχου μπροστά από τα καταστήματα. Πρόκειται για οχυρωματικό τοίχο που υψώθηκε σ' αυτή τη θέση στα παλαιοχριστιανικά χρόνια.